

Savonarola és Nietzsche között

Gogol hite

Százötven évvel ezelőtt halt meg az orosz irodalom egyik legnagyobb hatású írója. Az őt követő nemzedékek Dosztojevszkijjal együtt vallották: "mindannyian Gogol Köpönyegéből bújtunk elő". Az író - alkotásain kívül - sajátos hitvilágával és vívódásaival is beírta magát a világirodalom történetébe.

Fejér Ádámmal, a szegedi József Attila Tudományegyetem Szláv Intézetének docensével Gogol kapcsán a kereszténység kettős önértelmezéséről is beszélgettünk.

Fejér Ádám: Hol prófétának,
hol utolsó bűnösnek gondolta magát

Az irodalomkönyvek tanúsága szerint Gogol élete végén megtért.

- Helyesebb azt mondani, hogy alkotói válságba került. Ekkoriban a vallási mánia bizonyos jelei mutatkoztak nála. Kései írásaiban már a vallási utópia körvonalazódott. Azonban Gogol egész életében mélyen hívő, vallásos ember volt, tehát nem életének késői, válságos periódusában

vált hívővé.

Így felmerül a kérdés: korábbi műveiben megjelenik-e a vallásos hit?

- Tematikusan, a szellemi, művészeti kérdésektől elkülönülő sajátosságként nem. Goethe mondta, hogy a művészet és a tudomány vallás is egyben. Felismerte, hogy a filozófusok Istene helyére az élő Istent, Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét kell állítani. Nem mindig sikerül Goethe intenciói szerint eljárunk, és kereszténységünk régóta két pólus között megosztva létezik. A megosztottság gyötrelmes következményeit talán leginkább Savonarola és Nietzsche meg hasonlításával lehet jellemezni. Savonarola úgy gondolta magáról, hogy ő a keresztény kultúra hiteles és teljes értékű kifejezője. Olykor még ma is megrekedünk az apologetikus, hitvédő gondolkodás szűkösségénél. Nietzsche azonban megrendítő módon nem tudja magáról, hogy keresztény.

Döntenünk kell a két gondolkodásmód között?

- Savonarola és Nietzsche meg hasonlításának oldása érdekében és a Szentírás élő Istenének szellemében világossá kell tenni, hogy bár nélkülözhetetlen a szenvedő Krisztussal való azonosulás, de ugyanilyen elengedhetetlen, hogy a személyes kiválasztottságot a személyes és világon túli Igazságtól, Istentől eredeztessük.

Gogol életében megjelent-e ez a kettősség?

- Sorsában, lelkében is megélte, megszenvedte a meg hasadtságot. Ez nem jelenti azt, hogy minden kereszténynek meg kell élnie ugyanezt. Épp ellenkezőleg: meg kell próbálni meghaladni vagy leküzdeni - neki ez nem sikerült.

A XVIII. század vége, a XIX. század eleje-közepe Európában a klasszika kora, majd a polgárosodás időszaka. Oroszországban is így volt ez?

- Oroszországban a szellemi kérdésre összpontosító ortodoxiának - a maga nemében indokolt - óvatossága miatt lényegében nem volt polgárosodás, amit az orosz kultúrában Gogol képvisel a legnagyobb igénnyel. Ebbe roppant bele: amit produkált, végül a polgárosodás gúnyrajzává vált. A nem polgárosodó orosz kultúrában megmutatkozott, hogy a polgári világ a maga erejéből nem képes a szellemellenességgel felvenni a harcot, kivédeni a totális diktatúra jövőbeli rémét. Érezte, hogy borzasztó dolgok vannak készülőben, és amit ő megír, azt az akkori forradalmi demokraták (a marxizmus előfutárai) kisajátítják.

Hogyan foglalható össze a Gogol életében bekövetkező változás?

- Túlzás azt mondani, hogy eljárt fölötte az idő, de az bizonyos, hogy saját bőrén szenvedte meg a klasszika válságát. A korábbi, arisztokratikus felfogás helyett ekkor már piedesztál nélkül állt a szellem embere. Ez iszonyú megpróbáltatást jelentett számára: nem ismerte fel, hogy megváltozott a világ. Saját magát hibáztatta: úgy gondolta, nem tudott Puskinhoz méltó lenni, gyenge volt.

Elhagyta Oroszországot.

- Menekült, kivonta magát a számára kezelhetetlen konfliktus alól. Ebben az időszakban Oroszország az európai gondolkodás élére került. Ebből a szlavofilek révén egyfajta hamis messianisztikus hivatástudat alakult ki. Ő is ebbe menekült, amikor felismerte, hogy nem tudja az örök igazságot úgy képviselni, mint Puskin. Szerzetesként élt, zarándokként járta a világot, önmeghatározási zavarai voltak. Hol prófétának, hol utolsó bűnösnek gondolta magát. Állandóan vergődött, a megvasdtság végigkísérte az életét. Fontos kijelenteni, hogy ez nem személyiségzavar, hanem az eszmétörténettel összefüggő probléma. Egy ponton már nem tudta hordozni az örök igazság és a démonikus világ közötti ellentmondást, nem tudott evilági önmagára humorral tekinteni. Belesodródott a savonarolai gondolkodásba. Megtalálta a maga Savonaroláját: Matvej atyát, aki mindenáron azt erősítette benne, hogy a műveit meg kell tagadnia. Ez be is következett - és talán ebbe halt bele.

Balázs István

Nyikolaj Vasziljevics Gogol

(1809-1852)

A kisemberi lét egyik legkiválóbb megfogalmazója. Groteszk ábrázolásmód jellemzi. Talán elsőként vette észre az orosz létezés sajátos kettősségét: ami valóságos, az hihetetlen, ami hihetetlen, az pedig maga a valóság. 1842-ben a Szentföldre, 1843-ban Rómába zarándokolt. Főbb művei: A revizor (1836), Az orr (1836), A köpönyeg (1842), Holt lelkek (1842).

A témáról bővebben:

Fejér Ádám: Gogol és a polgárosodás gúnyrajza, Szeged, 1998.

Gogol, Nyikolaj Vasziljevics (1809-1852)

Orosz elbeszélő, regény- és drámaíró

1809. április 1-jén született Velikije Szorocsinciben, ukrán kishatalmú családban.

A nyezsini gimnáziumi évek után színészzel próbálkozik Pétervárott, de egy évre rá állami szolgálatba lép, melynek közhasznúságában keserűen csalatkozik.

Első elbeszéléseinek sikerével fölhívja magára Puskin figyelmét is, akinek javaslatára a szűkösen élő költőt a pétervári egyetem előadójaként alkalmazták. Ám történelmi ismereteinek hiányosságára hivatkozva, Gogol hamarosan megvált e pályától. Ettől kezdve csakis az irodalom felé fordul. A tanyasi mesemondók élő beszédét is földéző derűs elbeszéléseiben (Esték egy gyikanyai tanyán) a fantasztikumnak, a népi humornak és a „valóságselemeknek” az együttléte még egy természetes és osztatlan emberi világról ad hírt. A patriarchális-nemesi életformának, beidegződéseinek és szokásainak komikumát közvetíti a humorral átítatott gogoli elbeszélés formája is a Mirgorod 1835 című kötetben. Erőtéljes, szinte népköltési ihletettséggel írja meg Gogol a hősi kozák múltnak az ukrán krónikákból merítkező történetét (Tarasz Bulba).

A nagyvárosi létnek, a nagyvárosi életformának a megtapasztalása, az emberi otthontalanságnak és gyökértelenségnek érzete azonban az illúzióknak és a külső világnak az egymásra vetítéséhez vezet: hőseinek groteszk, abszurdra hajló rögeszmés gondolkodása mögött a meghasadt emberi létezés törvénye villan elő az ún. Pétervári elbeszélések novellaciklusában. A látszatélethez, a látszatok emberét és a látszatok Oroszhozát kifaragó darabja (A revizor, 1836) után Gogol a támadások keresztüzébe kerül, mely elől fedezék híján, külföldre menekül. Rómában állapodik meg, ahol többnyire későbbi életrajzírójának, Annjenkovnak és a megszállott festőnek, Ivanovnak a társaságát élvezi. Ekkor már főművén (Holt lelkek) dolgozik, melynek első kötete a romlott lelkű földbirtokosok világáról nyújt groteszk képet, míg a második kötet kéziratának szinte teljes egészét, melyben a pozitív típusokról szolt volna - tűzre veti.

Római tartózkodása idején Gogol személyisége meghasadni látszik: a vátesznek, a profétának a meggyőződése, a tévedhetetlenségnek a hite váltakozik benne az önlekiéssé, kárhozottságának tudatával és egész korábbi életművének megtagadásával. Tragikus szakadás áll be Gogolnak s a természetes iskola szellemi vezérének, Belinszkijnek a kapcsolatában. A már-már vallási megszállottságára a bűntudatnak, a depresszióknak a hullámai csapnak fel.

Életének utolsó hat esztendejét, melyet egy jeruzsálemi zarándokút előzött meg, Moszkvában tölti, s vagyonát a szegények között szétosztva tengődik 1852. március 4-ig, halálának napjáig.

A Pétervári elbeszélések egy részében Gogol a puskini kisember-témához kanyarodik vissza, bevilágítván a fent és lent társadalmi rögzítettségét és a kisember belső világának szükségszerű elnyomódását, melyet groteszk történettel tesz képtelenül „valóságossá” és fordítva. A köpönyeg hőse védtelen, emberi kapcsolatokon kívül rekedt tisztviselő, már-már gyermeki tulajdonságokkal: ártatlan, saját érdekeit föl nem ismerő, karriervágy nélküli figura Akakijevics. Nem véletlenül másol, gyermeki örömmel, s fogadja értetlenséggel társai kegyetlen

bántásait. Az „én a te testvéred vagyok” kijelentésében a hős kiszolgáltatottsága, valóságidegensége és a keresztényi szeretetelv szólal meg. Ez a kiszolgáltatottság, s az, hogy életének fő céljává egy új köpönyeg készítése válik, teljes mértékben összhangban állnak: a köpönyeg mint életcél azonban ezt az arányt az emberre vetítve groteszkké formálja át. S mikor köpönyegét, vágyának tárgyát, amelytől remélte, hogy társai közé fölnőhet, ellopják, megfosztják életének értelmétől. S ebbe bele is hal. Ám Gogol e tragikus mozzanattal még nem zárja le elbeszélését: anekdotával fejezi be, amely egy vissza-visszatérő kísértetről szól, aki lerángatja a járókelőkről bundáikat. A nyitáskor nevetést kiváltó derűs gogoli ironia a zárlatban megkecsereglik: a kisember semmiségét és senki voltát hangsúlyozza - a névadás maga is ironikus -, szemben a gogoli illúzióval, mely az állami hivatalnokban azt az eszményi réteget szerette volna látni, aki az állam javítására hivatott. Ezért nyeri el a zárlat az elégikus líraiság hangsúlyát s az emberi méltóságérzet fölébredésének követelményét, utalván egyúttal az igazság érvényesíthetőségének meseszerűségére is a kisember részéről.

A téma szegényességét a nyelvi megformáltság gazdagsága ellensúlyozza. Gogol humora a nyelvvel játszva teremti meg a komikumot: a névválasztás ceremóniájának bőbeszédűségében, a hangzásban, a fecsegő semmit mondásban, a leplezett logikátlanságokban, melyek mind-mind a nyelvi rögtönzés benyomását keltik. A komikus előadásmódot hirtelen megalapozatlannak látszik mutatni az azt követő patetikus-szentimentális mozzanat, melyre azonban hamarosan az ironia árnyéka vetül. A filozófiai terminológiát (...jövőbeni köpönyege ideáját hordozta gondolataiban) a beszéd tárgyával ellentéteztetve Gogol. Így a mérhetetlen magasságokba föltupírozott kisemberi cél a legteljesebb jelentéktelenség hangsúlyát nyeri el.

Gogol az olvasót is a történetképzés részesévé teszi, amikor hozzá fordul, s amikor a történet mellett megjelenik egy másik is: a történet elmondásának a mikéntje. Ez nemcsak hang azonban, hanem értékrend és világkép is, mely egy értelmezési lehetőséget közvetít. Ez adja a gogoli elbeszélések kétértelműségét, mely a hősök tragédiáinak groteszk jellegét még inkább kiemeli.

Az örületnek és a valóságnak a „tényei” egymásról lehánthatatlanul jelennek meg az Egy örült naplója című elbeszélésében, melynek hőse nem egyszerűen szeretni akar, hanem egy tábornok lányát kívánja szeretni. A társadalmi megalázottságának, kiutalanságának következménye az a fajta „lázas”, mely az örületbe kergeti, s amelyben egyúttal vágyálmai is megfogalmazódnak. A társadalmi korlátokat az örület groteszk formában feszegeti, s Gogol, az örült logikája révén, az egyedi eset általános okozati összefüggéseibe hatol be.

A törvényszéki ülnök orra, amely egy napon eltűnik viselőjének arcáról s önálló életet kezd élni (Az orr) a kisemberi ambíciók szimbóluma: a fölfelé törekvő vágyé, melynek számára egyedüli lehetséges közege: fantáziája. Így az elbeszélés a kisember belső kalandját járja be, melyben az elbeszélő fesztelen ironiája tág teret nyer.

A narrátori szó uralja művész-témára épülő Az arckép című művét is, bár benne a groteszk visszaszorul. A német romantika hatását őrző műben a gogoli művészetfelfogás kettős megvilágításban részesül. Mint esztétikai traktátus, amely azonban novella-formát öltve tematizálódik is. Bennük a művész összekötő kapocs a földi és az égi világ között, mivel megismételvén Isten teremtő tevékenységét, benne magát Isten mutatja meg. A karriervágy

fogságába került tehetséges festőnek a sorsa, aki az erkölcsös élettől távol vetődik, az esztétikai fejtegetéseket negatív módon, a visszajukról tematizálja. Az általa vásárolt arckép, az ördög portréja, a tekintete mintegy megkísérti Csartkovot. A kép keretéből pénz kerül elő, ahogy azt álmában látta. A Nyevszkij proszpekten nyit belőle fényes műtermet, s festi sorra az igénytelen portrékat jó pénzért. A zárlatban a gonosz mint művészet- és életellenes erő lepleződik le: Csartkov tehetsége elillan, festményeit megsemmisíti, s megőrül. A gonosz a tekintetén, a szemén, a lélek tükrén hatol belé, s ejti rabul lelkét, megfosztván őt az egykori látni tudás művészi képességétől. Ahogy E.T.A. Hoffmann A homokember című elbeszélésében is történik. A novella második része témájánál fogva is didaktikusabb: az öreg festő történetében a bukást követő megtisztulás alkotja Csartkov sorsának ellenpontját.

A revizor (1836) című darabban a gogoli komikum az orosz élet általános szatírájává terebélyesedik. Egy járási székhelyre, egy kisvárosba a sors egy Hlesztakov nevű, világiasan könnyelmű, üres és léha pétervári semmirekellőt sodor, aki szenvedélyesen szereti magát tekintélyes embernek föltüntetni az emberek előtt. A városka vezetése, melyben minden egyes tisztviselő megvesztegethető, zsarolható és zsaroló, rettegésében és bűntudatában a hozzájuk küldött revizort véli látni Hlesztakovban. Hősünk lassan-lassan felfogja, miről is van szó, majd eljuttatja a reá erőltetett szerepet, melyben kiélheti nagyra vágyó ürességét, pénzhez juthat, sőt, a polgármester lányát is eljegyezheti. S amikor az utolsó képben megérkezik a valódi revizor, a darab némajelenettel zárul. A lélektanilag hiteles fogás a szereplőket mint „holt lelkeket”, bábokat teszi közszemlére. A félreértések vígjátékaként induló darabban a véletlen bekövetkezte szükségszerű: magában hordja a pozícióvesztés állandó félelme és a bűntudat. Az emberi énazonosság szerepekbe szorulva-szorítva cseppfolyósodik. A látszatok világába Gogol látszatemberket teremt: az emberi erénynek itt nem lehet helye, csakis végtelen messzeségben: „Három évig vágthatat, aki innen el akar jutni a határig” - mondja a polgármester. Ez a távoli határ határtalanná, általánossá és képlettessé teszi magát a szót és a gogoli Oroszország-képet, de egyúttal mintegy légüres teret hoz létre a „bűn városa” körül. A némajelenet mozdulatlanságában, az álló életben az általános oroszországi állapotok szimbolikus és groteszk tükörben ismerhetnek magukra.

Az orosz élet provincializmusa, abszurditása és groteszk alapvonásai átütő erővel jelennek meg a Holt lelkek című erkölcsrajzi utazási regényében. Főhőse Csicsikov, a ravasz szélhámos és kalandor, a kifejlett Hlesztakov, aki nagyvárosi csiszolt modorával utazásai során beveszi magát mindazon földesurak bizalmába, akikkel kapcsolatba kerül. Vendégeskedései során az erkölcstelen, tunya, elmaradott szemléletű földbirtokosoktól szinte ingyen fölvásárolja a meghalt jobbágyokat, azaz a holt lelkeket. Így a földesuraknak nem kell adózniuk az új összeszámlálásig a lelkek után, míg Csicsikov több száz léleknek lesz tulajdonosa, akik után állampénzt vehet föl, s csak papíron létező birtokát elzálogosíthatja. Mielőtt rájönnének szélhámoságaira, igyekszik odébbállni.

Az orosz élet abszurditása, minden paradoxona átsüt az ötlet kivitelezhetőségén. Oroszország mint mozdulatlan és iránytalan tér jelenik meg, s mintegy az emberi létezés céltalanságát hangsúlyozza. Mint határtalan tér viszont a megfoghatatlanságnak, a semminek az érzetét kelti. Utazása során Csicsikov emberi kövületekkel, árnyakkal s erkölcsi mivoltukban holt lelkekkel találkozik: a történelem idején kívül rekedtek panoptikumában bolyong. Neveikben is állatra, emberi testrészsre utaló hanghatások rejtőznek: közönséges elnevezésű valamennyi.

Az anekdotikus keretnek, a gogoli elbeszélőmódnak, a lírai kitérőknek, az időnként fölbukkanó szentimentális elemnek és felvilágosító jellegnek az ellenére a földesurak szellemi, erkölcsi és lelki arculata oly erőteljes kontúrokat nyer, hogy rabelais-i méretű satírává szélesedik. Gogol satírája váteszhitű. Ezt a megfoghatatlan Oroszországot akarja megfejteni („Hol van itt ösvény? Hol van itt a kivezető út?”), s fölébreszteni benne a nemzeti büntudatot. Nem véletlen, hogy a még meg nem kövült, egyedüli mozgó hősnek, Csicsikovnak az újjáélesztésére tesz majd kísérletet, más cél felé irányítva mozgását („Ideje végre a silány embert is befogni a szekér elé. Rajta hát, fogjuk be a silány embert!”).

Az újjászületést a II. kötet „elégetése” meggátolta. Talán mert az elsőt a pozitív földesurak világa a véletlen szintjére süllyesztette volna, vagy kölcsönösen érvénytelenítették volna egymást. Így a szerencsésebb, mivel Oroszországra ragyogó fényt áraszt minden, ami nincs benne. A hiánynak a fénye ez, a pozitívnak a hiánya ez a gogoli Oroszországban.

Gogol jelentőségét - nem csak az orosz irodalomra vonatkozóan - Dosztojevszkij fogalmazta meg: „Mi valamennyien Gogol Köpönyegéből bújtunk elő.”

forrás:

<http://enciklopedia.fazekas.hu>